

**ΠΟΛΥΘΡΗΣΚΕΙΑΚΗ ΕΥΡΩΠΗ
ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ:
ΥΠΟ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΙΡΑΝΩΝ,
ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ
κ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ**

**ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΠΙΤΙΜΟΥ ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ***

Στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, εἶχαν διατυπωθεῖ πολλές προβλέψεις ὅτι ἡ θρησκεία σύντομα θά ἔσβηνε στήν Εὐρώπη. Στό ξεκίνημα ὅμως τοῦ 21ου αἰῶνα, παράλληλα μέ τήν ἐκκοσμίκευση καί τή θρησκευτική ἀδιαφορία, παρατηρεῖται σέ παγκόσμια κλίμακα μιά ἀναζωπύρωση τοῦ θρησκευτικοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τό Ὑπερβατικό, γιά τό Θεῖο. Μιά μεταφυσική ἀναζήτηση μέ μεγάλη ρευστότητα. Ὅρισμένοι ζητοῦν νά τήν ικανοποιήσουν μέ θρησκευτικές ἀντιλήψεις ἰνδικῆς προελεύσεως (ἰνδουϊστικές ἢ βουδδιστικές σχολές κ.λπ.). Ἐτσι, συχνά προσφέρονται στό ἀνυποψίαστο κοινό μεταλλαγμένα προϊόντα διαφόρων θρησκευτικῶν θεωριῶν ποικίλης προελεύσεως, πού προτείνουν μιά ἀόριστη πνευματικότητα ἡ ὁποία τελικά ὁδηγεῖ σέ ἓνα ἀπροσδιόριστο κενό.

Σέ μεγαλύτερο ὅμως βαθμό, τό κοινό τῆς Εὐρώπης ἐπηρεάζεται, τελευταίως, ἀπό περιέργες μεταφυσικές ιδέες. Χαρακτηριστι-

* Διάλεξη πού ἔγινε στήν αἴθουσα τελετῶν τοῦ πολιτιστικοῦ ἰδρύματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου τοῦ Γ'.

κά τήν ἀποκαλύπτουν τὰ μπέστ σέλλερ τῆς παιδικῆς λογοτεχνίας. Γιά τὰ παιδιά τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἕνας ἀπό τοὺς πιο ἀγαπημένους ἥρωες ἦταν ὁ Oliver Twist τοῦ Dickens. Στίς ἀρχές τοῦ 21ου αἰῶνα τῇ θέσῃ του πῆρε ὁ Χάρυ Πότερ τῆς G.K. Rowling. Στὴν ἱστορία τοῦ Oliver Twist, τό Καλό καί τό Κακό προσδιορίζονται σέ μεγάλο βαθμό μέ κοινωνικούς ὅρους. Στίς περιπέτειες τοῦ Χάρυ Πότερ, αὐτά ἀνήκουν στή σφαῖρα τῆς μεταφυσικῆς καί ἐκπορεύονται ἀπό τή μοίρα. Στὴν πρώτη περίπτωση, ἡ τραγικότητα τῆς ζωῆς μεταμορφώνεται μέ τήν παρέμβαση ἑνός εὐγενοῦς διανοουμένου. Ἀντίθετα, ὁ ἥρωας τῶν σημερινῶν παιδιῶν βρίσκει καταφύγιο στὸν σκοτεινὸ κόσμο τῆς φαντασίας, διότι τό ὁρατό περιβάλλον τοῦ εἶναι ἐχθρικό. Τό μαγικό ραβδί στό χέρι του ἀλλάζει τὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου. Πρόθεσή του εἶναι νά ὀρίσει τό περιβάλλον του χρησιμοποιώντας μεταφυσικὲς ἀόρατες δυνάμεις τοῦ σύμπαντος.

Ἡ ἐκπληκτικὴ ἐπιτυχία τοῦ βιβλίου στό εὐρὺ ἀναγνωστικὸ κοινὸ σέ πάρα πολλές χῶρες φανερώνει τὴν ἰδιαίτερη γοητεία πού ἀσκεῖ σήμερα ἡ φυγὴ στό φανταστικό, σέ κόσμους μαγικούς, Συγχρόνως ὅμως φανερώνει τό ἐνδιαφέρον γιὰ μιά περιοχὴ, πού ὑπερβαίνει τὴν κλασικὴ λογικὴ στὴν ὁποία στηρίχθηκε ὁ Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμός, δίνοντας ἀπόλυτὴ ἐμπιστοσύνη στὴ κριτικὴ λειτουργία τοῦ ὀρθοῦ λόγου σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα.

Τὰ θρησκευτικὰ ἐνδιαφέροντα καί οἱ κοινότητες πού τὰ ἐκπροσωποῦν ἐξακολουθοῦν νά διαδραματίζουν σοβαρὸ ρόλο στὴ σύγχρονη Εὐρώπη, ἡ ὁποία παρουσιάζει σήμερα μιά γενικότερη πολυμορφία. Ὅπως ἐπισήμανε ὁ Γιώργος Θεοδοκάς στό βιβλίο του *Ἐλεύθερο πνεῦμα*, “Ἡ Εὐρώπη εἶναι ἓνα σύμπλεγμα ἀπὸ ἄπειρες ἀντιθέσεις. Διαφορετικὲς καί πολὺ συχνὰ ἀντίθετες ψυχικὲς διαθέσεις γεννιοῦνται στὸν Βορρὰ καί τῇ Μεσημβρία, στὴ Δύση καί τὴν Ἀνατολή. ... Τό εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα προϋποθέτει τὴν κατανόηση τῆς ἁρμονίας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συνόλου. ... Ἡ μεγάλῃ ἀξία αὐτοῦ τοῦ συνόλου εἶναι ὅτι κατόρθωσε νά ἐνώσει σέ μιά ἀνώτερη σύνθεση τίς ἀντιθέσεις πού τό ἀπο-

τελοῦν”¹. Οἱ ἀντιθέσεις στήν Εὐρώπη συνυφαίνονται μέ τίς μεταφυσικές πεποιθήσεις τῶν πολιτῶν της, τίς ἀρχές καί παραδόσεις πού ἔχουν οἱ διάφορες θρησκευτικές κοινότητες.

Α'

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΑ

1. Κατά πλειοψηφία, οἱ Εὐρωπαῖοι εἶναι, ὡς γνωστόν, χριστιανοί. Εἶναι ὅμως ἀπό αἰῶνες διηρημένοι σέ διάφορες Ἐκκλησίες καί Ὁμολογίες. Ὑπενθυμίζω λιτά ὅτι ξεχωρίζουν τρία σύνολα: οἱ Ρωμαιοκαθολικοί, πού ἀποτελοῦν τό πιό συσπειρωμένο συγκρότημα· οἱ Ὁρθόδοξοι, ὀργανωμένοι σέ Αὐτοκέφαλες τοπικές Ἐκκλησίες· καί οἱ Διαμαρτυρόμενοι, διαφοροποιημένοι σέ μεγαλύτερες ἢ μικρότερες ὁμάδες. Ὅλες οἱ χριστιανικές κοινότητες διακρίνονται γιά μιᾶ ἔντονη ἱστορική αὐτοσυνειδησία.

Ὁ βασικός ὅρος στίς εὐρωπαϊκές γλώσσες γιά τή θρησκεία εἶναι religion (Religion, religione). Σύμφωνα μέ τήν πιθανότερη ὑπόθεση, ἡ λέξη δηλώνει ἀφ' ἑνός τόν δεσμό μέ τό Θεῖο καί ἀφ' ἑτέρου τόν δεσμό ὁ ὁποῖος ἐνώνει τούς ἀνθρώπους πού συμμερίζονται κοινές θρησκευτικές πεποιθήσεις. Ὁ ὅρος ὑπαινίσσεται ταυτόχρονα διαχωρισμό ἀπό κάτι ἀλλά καί ἐνότητα τῶν μελῶν μιᾶς συγκεκριμένης κοινότητος².

Τό δεύτερο χαρακτηριστικό, ἡ ὀργανωμένη κοινότητα ἐπί τῇ βάσει θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων, θά ἔλεγα, ἡ ὀρίζοντια διάσταση, εἶναι προφανές. Ἡ κάθετη ὅμως διάσταση, ἡ σχέση μέ τόν Θεό, ἡ πίστη, παρουσιάζεται συνήθως ἐξασθενημένη. Ὅσο καί ἂν ὀρισμένοι ἀνεπίγνωστα τά συγχέουν, τυπική ὁμολογιακή ταυτότητα καί αὐθεντική πίστη δέν ταυτίζονται. Πολλοί δηλώνουν Καθολικοί, Ὁρθόδοξοι, Λουθηρανοί κ.τ.λ., ἐνῶ συγχρόνως προσθέ-

1. Γ. Θεοτοκάς, *Ἐλεύθερο πνεῦμα*, Ἐστία, Ἀθήνα 1988, σ. 8-9.

2. Ἀναστασίου (Γιαννουλάτου), *Ἰχνη ἀπό τήν ἀναζήτηση τοῦ Ὑπερβατικοῦ*, Ἀκρίτας, Ἀθήνα, ³2005, σελ. 28.

τούν ότι δέν πιστεύουν σέ Θεό· π.χ. επίσημη στατιστική στή Σουηδία ἀναγράφει ὅτι οἱ χριστιανοί ἀποτελοῦν τό 91%³, ἐνῶ παλαιότερη ἔρευνα, τοῦ 1990, ὑπολογίζει τό ποσοστό ὅσων πιστεύουν σέ Θεό στό 45%⁴. Βεβαίως, οἱ στατιστικές γύρω ἀπό θρησκευτικά θέματα εἶναι πολύ σχετικές.

2. Ἀναμφισβήτητο πάντως παραμένει τό γεγονός ὅτι ἡ χριστιανική πίστη σέ πολλές ἐκ παραδόσεως χριστιανικές κοινωνίες ἔχει διαβρωθεῖ ἀπό τήν ἀντιθρησκευτική προπαγάνδα καί γενικά τήν ἐκκοσμίκευση πού ἔφερε ἡ Νεωτερικότητα. Σύμφωνα μέ στατιστική τοῦ 1990, σέ 15 χῶρες τῆς Εὐρώπης κατά μέσον ὄρο τό 70% δηλώνουν ὅτι πιστεύουν στόν Θεό, ἀλλά μόνο τό 61% ὅτι πιστεύουν σέ ψυχή, τό 43% σέ ζωή μετά θάνατο, τό 33% σέ ἀνάσταση τῶν νεκρῶν, ἐνῶ τό 40% δέν ἐκκλησιάζονται ποτέ⁵. Χῶρες πού ὑπέστησαν τή συστηματική ἀθεϊστική ἐκπαίδευση στό παλαιό ἀνατολικό μπλόκ ἐμφανίζουν μεγαλύτερη κάμψη πίστεως. Π.χ. στήν Τσεχία, μόνο τό 33% αὐτοπροσδιορίζονται χριστιανοί⁶, ἐνῶ στήν Ἀνατ. Γερμανία τό ποσοστό εἶναι ἀκόμη μικρότερο.

Ἡ ἐκκοσμίκευση στήν Εὐρώπη (σεκουλαρισμός, secularization) δέν εἶναι ὁμοιογενής. Εὐκόλα διακρίνονται τρεῖς μορφές: α) Ἡ ἀπλή θρησκευτική ἀδιαφορία. β) Ἡ ἀντιπάθεια καί ἀντίθεση πρὸς τή χριστιανική πίστη, γ) Ὁ μαχητικός σεκουλαρισμός, πού ζητεῖ νά ἐπιβάλει τίς ἀπόψεις του, νά ἐξοβελίσει τή θρησκεία ἀπό τήν κοινωνική ζωή, νά τήν περιορίσει σέ ἰδιωτική ὑπόθεση. Μέ ἄλλα ἐπιχειρήματα ζητεῖ νά προωθήσει τό παλαιό σοβιετικό πρότυπο γιά τόν περιορισμό τῆς θρησκείας⁷.

3. *A Handbook of Churches and Councils*, Profiles of Ecumenical Relationships (compiled by H. van Beek), WCC, Geneva 2006, σελ. 455.

4. G. Davie, *Religion in Modern Europe*. A Memory Mutates, Oxford University Press, Oxford 2000, σελ. 10.

5. G. Davie, *μν.ἔργ.*, σελ. 9-10.

6. *A Handbook, of Churches and Councils*, σελ. 361.

7. I. Alfeyef, *Orthodox Witness Today*, WCC Geneva 2006. Πρβλ. A. Dierkens

3. Στίς ἀρχές τοῦ 21ου αἰῶνος, μέ ἐντυπωσιακότερο τρόπο πρόβαλε στήν Εὐρώπη ἡ δυναμική τοῦ Ἰσλάμ. Ἡ παρουσία του βέβαια δέν εἶναι κάτι νέο στήν ἡπειρό μας. Ἱστορικά ἔχουν υπάρξει διάφορες φάσεις: συγκρούσεως μέ τόν Χριστιανισμό, ἀνοχῆς, συννυπόρξεως. Μουσουλμανικές κοινότητες υπάρχουν ἀπό αἰῶνες ὄχι μόνο στά Βαλκάνια ἀλλά καί στή Δυτ. Εὐρώπη. Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός τους στήν ἐποχή μας προέρχεται ἀπό μετανάστες, συνήθως παλαιῶν εὐρωπαϊκῶν ἀποικιῶν. Ὑπολογίζονται σέ περίπου 4 ἑκατομμύρια στή Γαλλία, 2,5 στή Γερμανία, 2 στή Μ. Βρετανία, μισό ἑκατομμύριο στήν Ὀλλανδία καί ἄλλο τόσο στήν Ἰταλία, 300 χιλιάδες στό Βέλγιο, κ.λπ.⁸

Μετά τήν 11η Σεπτεμβρίου 2001, βλέπουμε νά διαμορφώνονται δύο ροπές. Ἀφ' ἑνός μέν, στίς τάξεις νεαρῶν μουσουλμάνων, μιὰ στροφή στό ἀκράιο μαχητικό Ἰσλάμ (ραντικαλισμός), καί σύμπραξη μέ ἰσλαμιστές ἄλλων ἡπείρων σέ τρομοκρατικές ἐνέργειες, ὅπως στό Λονδίνο καί τή Μαδρίτη· ἀφ' ἑτέρου δέ σέ πολλές δυτικές κοινωνίες ἐπεκτείνεται ἡ ἰσλαμοφοβία. Μιά ἔρευνα ἀπό τό «**Εὐρωπαϊκό Παρατηρητήριο**», πού εἶναι συμβουλευτικό ὄργανο τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου, γιά τήν ξενοφοβία καί τόν ρατσισμό, ἔδειξε ὅτι ἡ ἰσλαμοφοβία στήν Εὐρώπη δυναμώνει. Ὁ ἀριθμός ὧσων διάκινεται ἀρνητικά στούς μουσουλμάνους παρουσίασε αὐξηση κατά 60% σέ ἕνα χρόνο⁹. Εὐτυχῶς, δέν λείπουν καί παραδείγματα εἰρηνικῆς συννυπόρξεως μουσουλμάνων καί χριστιανῶν, ὅπως στήν Ἀλβανία, τήν Κύπρο καί τήν Ἑλλάδα. Ἐλπίζουμε νά μὴν ἀποδειχθοῦν εὐθραυστα.

Ἡ Εὐρώπη βεβαίως, μετέχοντας στά ἀνά τήν ὑφήλιο δρώμενα, φαίνεται ἀποφασισμένη νά ἀντιδράσει δυναμικά. Τό κύριο ὅμως

(ed.), *Pluralisme religieux et laïcité dans l'Union européenne*, ed. Université de Bruxelles, Bruxelles 1994.

8. Ἀναστασίου (Γιαννουλάτου), *μνημ. ἔργ.* σελ. 389.

9. Μ. Δεληθανάση, «Θεριεύει ἡ ἰσλαμοφοβία στήν Εὐρώπη», Ἐφημ. *Καθημερινή*, 14.1.2007.

μέλημα για τούς Εὐρωπαίους δέν εἶναι ἀπλῶς ἡ καταπολέμηση τῆς ἰσλαμικῆς τρομοκρατίας. Ὅπως καί ἄλλοτε μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νά ἐπισημάνω, τό κρίσιμο σημεῖο γιά τήν ἡπειρό μας σήμερα εἶναι **ὅτι τό Ἰσλάμ εἰσέρχεται σέ μία Εὐρώπη στήν ὁποία ἡ χριστιανική συνείδηση καί ζωή εἶναι διαβρωμένες ἀπό τήν ἀδιαφορία καί τήν ἐκκοσμίκευση**. Μέ λαούς πού λέγονται μέν χριστιανικοί, ἀλλά δέν ἐμπνέονται ἀπό τίς χριστιανικές ἀξίες, δέν ζοῦν τή χριστιανική πίστη. Αὐτό τό ἔλλειμμα πίστεως, μέ τά πολυποίκιλα κενά πού ἀφήνει, μπορεῖ νά στοιχίσει πολλαπλά στή νέα συννύπαρξη, διευκολύνοντας εὐρύτερη ἐπιρροή τοῦ Ἰσλάμ. Ἐνα θρήσκευμα μέ πίστη καί ἐνθουσιασμό διαθέτει σφρίγος ἐπιδράσεως, πράγμα τό ὁποῖο στερεῖται μία χαλαρή θρησκευτική κοινωνία πού στηρίζει τήν ἰσχὺ της πρωτίστως στόν τεχνολογικό ἐξοπλισμό.

Τό πιό σημαντικό λοιπόν γιά τήν πνευματική ἀντίσταση καί δημιουργικότητα τῆς Εὐρώπης εἶναι νά ξαναβρεῖ τήν καρδιά της, τή ζωντανή χριστιανική πίστη. Σ' αὐτό τό σημεῖο, ἡ εὐθύνη τῆς Ὁρθοδοξίας εἶναι μεγάλη καί ἡ συμβολή της ὀφείλει νά εἶναι οὐσιαστική.

Β'

Η ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΣΤΙΣ ΝΕΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

1. Σχέσεις μεταξύ τῶν Ὁρθοδόξων. Δογματικά, οἱ Ὁρθόδοξοι τονίζουμε ὅτι ἀνήκουμε **«εἰς μίαν, ἀγίαν, καθολικήν καί ἀποστολικήν Ἐκκλησίαν»**, ὅτι εἵμαστε αὐτή ἡ Ἐκκλησία. Ἀσφαλῶς, ἡ εὐχαριστιακή μας συνείδηση καί ἡ ἐπισκοπική ἀποστολική διαδοχή καί δομή ἐξασφαλίζουν τήν ἐνότητα τῆς Ὁρθοδοξίας. Πρέπει ὅμως νά ὁμολογηθεῖ ὅτι κάθε τόσο ἐμφανίζονται ζητήματα πού τήν πληγώνουν. Κατά καιρούς ἡ κατάσταση ἐπιδεινώνεται, ὄχι λόγω διαφορετικῶν θεολογικῶν τοποθετήσεων ἀλλά ἔνεκα ἄλλων, μή καθαρῶς ἐκκλησιαστικῶν αἰτίων.

Ἀρκετές Ὁρθόδοξες Αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες ζοῦν σέ περι-

βάλλον όμοιογενές, αποτελώντας τή συντριπτική πλειοψηφία τής χώρας (π.χ. Ελλάδα, Ρουμανία, Σερβία). Έξαίρεση σ' αυτό αποτελούν τά πρεσβυγενή Πατριαρχεία, τά όποία άκτινοβολούν τήν Όρθοδοξία σέ περιβάλλον αλλόθρησκο. Μέ τίς τελευταίες εξέλιξεις, διάφορες Όρθόδοξες ομάδες, συνήθως μετανάστες από τήν Άνατολική Εύρώπη, έχουν μετακινηθεί σέ εύρωπαϊκές χώρες. Έτσι, σήμερα πολυάριθμες Όρθόδοξες ένορίες μοιάζουν μέ νησίδες στό άρχιπέλαγος τής Εύρώπης.

Στίς συνθήκες αυτές διαμορφώνονται διάφορες τάσεις: Ή μία τείνει πρός τήν πλήρη προσαρμογή ή καί τήν άφομοίωση μέ τήν νοοτροπία τής πλειοψηφίας. Ή άλλη τείνει στή δημιουργία γκέττο, γιά νά περισώσει τήν Όρθόδοξη ταυτότητα. Έχουμε εύτυχώς καί περιπτώσεις, π.χ. στή Γαλλία, όπου έχει άποφευχθεί τόσο τό γκέττο όσο καί ή άφομοίωση.

Καθώς ή Εύρώπη εξελίσσεται πολιτικά, διακρίνονται δύο ιδιαίτερες περιοχές: Ή Ένωμένη Εύρώπη, άφενός, καί άφετέρου, οί χώρες πού βρίσκονται έκτός, μέ κύρια πολιτική όντότητα τή Ρωσία. Ή Όρθοδοξία μπορεί νά αποτελέσει πνευματική γέφυρα πού νά συνδέει όλόκληρη τήν εύρωπαϊκή ήπειρο, αξιοποιώντας τόν πλοῦτο τοῦ πνευματικού πολιτισμοῦ πού δημιουργήθηκε τόσο στό στή Δύση όσο καί στήν Άνατολή. Ή Όρθοδοξία όφείλει νά συμβάλει στήν προσπάθεια συνδιαλλαγής, στήν άρμονική συμβίωση ή όποία βασίζεται στόν σεβασμό τών ιδιαιτέρων παραδόσεων, σέ μία ένότητα πού στηρίζεται στή συμφιλιωμένη διαφορετικότητα. Βεβαίως, σ' αυτή τήν προσπάθεια δέν είμαστε μόνοι μας. Όλες οί χριστιανικές Έκκλησίες τής Εύρώπης ύπογραμμίζουν αυτό τό χρέος.

Συγχρόνως, οί Όρθόδοξοι όφείλουμε νά έχουμε τό θάρρος γιά **μιά σοβαρή αύτοκριτική**. Ή διαφορά μεταξύ θεωρίας καί πράξεως, τήν όποία παρουσιάζουμε, είναι ένίοτε θεαματική. Υπάρχουν πολλές άσυνέπειες καί τραυματικές καταστάσεις πού ζητούν διορθωτικές κινήσεις. Π.χ., ή όρθή κατανόηση τών σχέσεων Έθνους καί Όρθοδοξίας, τά όποία πολλές Αυτοκέφαλες Έκκλη-

σίες ταυτίζουν. Διάφορα επίσης φολκλорικά στοιχεία άλλοιώνουν την καθαρότητα της Όρθοδόξου παραδόσεως και της λατρευτικής μας ζωής -τόσο, πού συχνά νά βλέπουμε μιά «**Όρθοδοξία μπαρόκ**».

Ένα άλλο λεπτό θέμα είναι ή έρμηνεία και έφαρμογή τών Ιερών Κανόνων στη σύγχρονη ζωή. Όρισμένοι τούς έπικαλοῦνται ὅπως οί Έβραίοι τό Ταλμούδ. Οί Κανόνες ὁμως δείχνουν κατεϋθυνση σκέψεως και συμπεριφορᾶς. Είναι ποιμαντικά μέτρα-φάρμακα, πού σκοπό ἔχουν τή θεραπεία και τήν ὀρθή καθοδήγηση τοῦ πάσχοντος ἀνθρώπου. Η δόση ἐντούτοις και ή τελική χρήση τών φαρμάκων ἐπαφίεται στόν ἱατρό, τελικά σέ ἕνα ὑπεύθυνο πρόσωπο τῆς Έκκλησίας, στόν Έπίσκοπο, ὁ ὁποῖος εἶναι «**εἰς τύπον και τόπον Χριστοῦ**». Υπάρχουν Κανόνες πού ἤδη στην πράξη ἔχουν τεθεῖ ἀπό τήν ἐκκλησιαστική συνείδηση σέ ἀχρηστία- π.χ. ἕνας Κανών, ἀπαγορεύει μέ ποινές τό νά συμφάγει Όρθόδοξος κληρικός μέ ἑτερόδοξο.... [«Μεθ' οἰουδήποτε τών ἑτεροδόξων ή συνεστίαςις γέγονε, μετανοία ἀξιολόγῳ ὁ συνεστιασθείς τοῦ ἐγκλήματος ἀπολέλυται», μέ ποινή ἀναλόγως τῆς περιπτώσεως, «ἐν δυσίν ή τρισί τεσσαρακοσταῖς»]¹⁰. Άλλος Κανών γράφει: «ὅτι οὐ δεῖ ὁδοιπορεῖν ἄνευ ἀνάγκης ή βίας ἐν Κυριακῇ»¹¹.

Συχνά ή προσοχή πολλῶν ἀποσπᾶται σέ ἐπί μέρους και παραθεωροῦνται τά βαρύτερα τοῦ νόμου: «**ή κρίσις και τό ἔλεος**». Εὐκολα ὑμνοῦμε τή χριστιανική ἀγάπη, ἀλλά τήν περιορίζουμε στόν ἑαυτό μας, τό πολύ-πολύ, στούς δικούς μας, ἀδιαφορώντας γιά τόν ἄλλο, τόν ξένο, τόν διαφορετικό. Έκθειάζουμε τή λιτότητα και τήν ταπείνωση, ἐνῶ κινούμεθα στούς ρυθμούς τῆς ἀνέσεως, τῆς χλιδῆς και τῆς ἀλαζονείας. «**Τί δέ μέ καλεῖτε, Κύριε, Κύριε**»,

10. Νικηφόρου τοῦ Όμολογητοῦ (*849), *Έπιστολή Κανονική - Έρώτησις Δ'.* Άμ. Άλιβιζάτου, Οί Έεροί Κανόνες, Άποστολική Διακονία, Άθήνα ³1996, σελ. 641.

11. Τοῦ αὐτοῦ, Κανόνες Ζ', κανόν Α', ἐνθ' ἀν. σελ. 628.

θά μᾶς ἔλεγε καί σήμερα ὁ Χριστός, «καί οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω» (Λουκ. 6:46).

2. Οἱ σχέσεις μας μέ τούς ἄλλους χριστιανούς ἔχουν περάσει ἀπό διάφορες φάσεις. Σήμερα, διακρίνονται δύο τοποθετήσεις: Τήν πρώτη ἐκπροσωπεῖ μία νοοτροπία κλειστή, καχυποψίας γιά τούς ἄλλους, ἡ ὁποία συχνά ἀνατρέχει στό παρελθόν μέ ἀρνητικά ἰδεολογήματα καί ἐπισημαίνει τούς κινδύνους ἀπό τίς ἐπαφές μέ τίς ἄλλες χριστιανικές ὁμολογίες. Τή δεύτερη ἐκφράζουν ὅσοι πιστεύουν στήν προσέγγιση καί συνεργασία τῶν χριστιανῶν. Συνήθως οἱ πρῶτοι θέτουν τό ἐρώτημα: Καί τί ἔχουμε νά πάρουμε ἀπό τή Δύση; Οἱ δεύτεροι τονίζουν ὅτι ἡ ὀρθή τοποθέτηση εἶναι: Τί μπορούμε ἐμεῖς νά προσφέρουμε; Καί ἀσφαλῶς, πολλά ἔχουμε νά μοιρασθοῦμε ἀπό κοινοῦ. Κάτι αὐτονόητο, πού ὅμως εὐκολα παραθεωροῦν ἀρκετοί Ὁρθόδοξοι, εἶναι ὅτι οἱ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι δέν ἐπέλεξαν, μέ διάθεση νά προσχωρήσουν σέ αἵρεση, τή χριστιανική ὁμολογία στήν ὁποία σήμερα ἀνήκουν, ἀλλά γεννήθηκαν σέ χώρα στήν ὁποία ἐπὶ αἰῶνες ἡ ὁμολογία αὐτή ἐπικρατεῖ. Π.χ. ὁ Νορβηγός στή Λουθηρανὴ Ἐκκλησία, ὁ Σκωτσέζος στήν Πρεσβυτεριανή. Πῶς τούς κρίνουμε διότι δέν εἶναι Ὁρθόδοξοι;

Οἱ ὑπερσυντηρητικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ ἐπαφές μας μέ τούς ἑτεροδόξους ἀπειλοῦν νά ἀλλοτριώσουν τό Ὁρθόδοξο φρόνημα καί ἦθος καί ὅτι ἡ συμμετοχή μας στήν οἰκουμενική κίνηση -τὴν ὁποία ἄκριτα χαρακτηρίζουν ὡς «παναίρεση»- εἶναι προδοσία τῆς Ὁρθοδοξίας. Δέν δυσκολεύονται μάλιστα νά βάλουν στοὺς ἀντιφρονοῦντες ἐτικέτες, ὅπως «αἰρετικοί», «οἰκουμενιστές» (ἄγνωστη λέξη στό ἑλληνικό λεξιλόγιο, πού γνωρίζει ἀπὸ αἰῶνες μόνο τό «οἰκουμένη», «οἰκουμενικός»). Πολλοὶ ὅμως πιστεύουμε ὅτι εἶναι χρέος μας νά συμμετέχουμε στοὺς κοινούς προβληματισμούς προσφέροντας τὴν Ὁρθόδοξη μαρτυρία¹². Τὴ γραμμὴ αὐτὴ ἔχουν υἱοθετήσει ἀπὸ ἐτῶν οἱ Σύνοδοι τῶν Αὐτοκεφάλων

12. Βλ. Ἄρθρα διαφόρων, *Ὁρθόδοξη Θεολογία καὶ Οἰκουμενικός Διάλογος* (ἐπιμ. Π. Βασιλειάδη), Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2005.

Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν.

Τό βασικό ἐρώτημα εἶναι, ποίος τελικά ἀποφασίζει στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία γιά τό ἐκάστοτε πρακτέο καί γιά τό τί εἶναι αἱρετικό; Ὁ Ἄλφα ἢ ὁ Βῆτα εὐσεβής μοναχός ἢ κληρικός; Διότι τάχα αὐτός αὐτεπάγγελτα «ἐκπροσωπεῖ» τόν λαό; Μήπως ἔτσι κινδυνεύουμε νά διολισθήσουμε σέ ἓνα τύπο «πρεσβυτεριανῆς Ὁρθοδοξίας»; Ἀλλά ἓνα τέτοιο εἶδος δέν τό γνωρίζει ἡ Ὁρθόδοξη παράδοση. **Ἡ Σύνοδος τῶν Ἐπισκόπων ἔχει τήν εὐθύνη νά λαμβάνει ἀποφάσεις στά κρίσιμα θέματα καί νά καθορίζει τήν ἐκάστοτε Ὁρθόδοξη στάση.**

Προφανῶς, ὑπάρχουν πολλά προβλήματα θεολογικά, ἐκκλησιολογικά, πρακτικά, τά ὁποῖα χωρίζουν τούς χριστιανούς τῆς Εὐρώπης. Θά χρειασθεῖ ἀσφαλῶς ὑπεύθυνη καί συστηματική συζήτηση ἐπὶ διαφόρων θεμάτων. **Κανείς δέ, ἀπό ὅσους μετέχουμε στίς διαχριστιανικές σχέσεις δέν εἶναι διατεθειμένος νά ἀρνηθεῖ τήν Ὁρθόδοξη ταυτότητά του ἢ νά κάνει συμβιβασμούς στήν πίστη του προδίδοντας τήν Ὁρθόδοξία.** Ἄλλωστε, ἡ οὐσιαστική συμβολή μας δέν εἶναι ὁ συμβιβασμός ἢ ἡ σιωπή, ἀλλά ἡ σοβαρή κριτική σκέψη, ἡ προσφορά τοῦ θησαυροῦ τῆς Ὁρθόδοξης παραδόσεως καί θεολογίας πού συνδέει ὀργανικά τό σήμερα μέ τήν ἀποστολική ἐποχή.

Γενικά, πάντως, θά ἦταν τραγικό, ἐνῶ οἱ πολιτικές, ἐπιστημονικές, πολιτιστικές, οἰκονομικές δυνάμεις προωθοῦν τήν ἐνότητα τῶν πολιτῶν τῆς Εὐρώπης, στηρίζοντας ἔτσι τήν εἰρήνη καί τήν ἀσφάλεια τῆς ἡπείρου, οἱ Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες νά ἐπιχειρήσουν νά ὑψώσουν παραπετάσματα ἀνάμεσά τους. Κάτι χειρότερο: Θά ἦταν σκάνδαλο.

3. Τό πρόβλημα τῶν σχέσεων τῶν χριστιανῶν μέ ἀνθρώπους ἄλλων θρησκειῶν εἶναι πολύ συνθετότερο. Γενικά παρουσιάζει δύο πλευρές. Ἡ πρώτη εἶναι πρακτική: Ἡ ἀναγκαία συμβίωση μέ ἀνθρώπους ἄλλων θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. **Σ' αὐτή τήν περίπτωση πρόκειται γιά ἓνα «διάλογο ζωῆς», ὅπου ἡ μόνη ἐνδε-**

δειγμένη στάση είναι ή ειρηνική συνύπαρξη, ό σεβασμός τής θρησκευτικής έλευθερίας καί γενικά τών ανθρωπίνων δικαιωμάτων τοῦ άλλου. Αλλά ακόμη, ή συνεργασία σέ θέματα κοινωνικής άρμονίας καί προόδου.

Ή δεύτερη είναι θεωρητική: Ή κατανόηση τών άλλων θρησκευιών από πλευράς θεολογικής. Όπως ή ζωή τοῦ Χριστοῦ, τοῦ νέου Αδάμ, έχει παγκόσμιες συνέπειες, τό ίδιο καί ή ζωή τοῦ μυστικού Σώματός Του, τής Έκκλησίας, έχει παγκόσμια έμβέλεια καί ένέργεια. Οί προσευχές της καί τά ένδιαφέροντά της άγκαλιάζουν τήν ανθρωπότητα όλόκληρη. Ή Έκκλησία προσφέρει τή Θεία Εὐχαριστία καί τή δοξολογία της υπέρ τών πάντων. Ένεργεί υπέρ τοῦ σύμπαντος κόσμου. **Άκτινοβολεί τή δόξα τοῦ ζώντος Κυρίου σέ όλη τή κτίση**¹³.

Μιά στάση ζωής, ή όποία σέβεται τίς θρησκευτικές άρχές καί απόψεις τών άλλων, δέν σημαίνει συγκρητισμό καί άλλοτρίωση τής χριστιανικής αὐτοσυνειδησίας. Αντίθετα, απαιτεί οὐσιαστική γνώση τής πίστεώς μας μαζί μέ μία συνεχή βίωσή της έν μετανοία, ταπεινοσύνη καί γνησία αγάπη. Τό Μήνυμα τών Προκαθημένων τών Όρθοδόξων Έκκλησιών στήν πανηγυρική συλλειτουργία στή Βηθλεέμ στίς 7 Ίανουαρίου τοῦ 2000 τόνισε: «Προσβλέπομεν πρός τās άλλας μεγάλας θρησκείας, ίδια δέ τās μονοθεϊστικές,

13. Σημειώνω χαρακτηριστικά τά λόγια ενός από τούς διακεκριμένους θεολόγους τής Όρθοδόξου Έκκλησίας, τοῦ Καθηγητοῦ καί Άκαδημαϊκοῦ Ίωάννου Καρμίρη σέ μιá από τίς τελευταίες του όμιλίες, στήν Άκαδημία Αθηνών («Η παγκοσμιότητα της έν Χριστῷ σωτηρίας»): «Οὐ μόνον οί χριστιανοί αλλά δύνανται νά γίνωνται καί οί μή χριστιανοί, οί άπιστοι ή τά έθνη «συγκληρονόμα καί σύσσωμα καί συμμετοχα τής έπαγγελίας έν Χριστῷ Ίησοῦ» (Εφεσ. 3:6) **διά τής Έκκλησίας εις τήν όποίαν δύνανται νά ανήκωσι άοράτως καί οί έθνικοί, οί έτερόδοξοι**, επί τή βάσει καί δυνάμει τής έαυτῶν πίστεως καί τής χορηγουμένης αὐτοῖς δωρεάν υπό τοῦ Θεοῦ σωτηρίου χάριτος τών έχουσών οίονεί έκκλησιαστικόν χαρακτήρα» - Ι.Ν. Καρμίρη, «Η παγκοσμιότητα της έν Χριστῷ σωτηρίας», *Πρακτικά τής Άκαδημίας Αθηνών*, έτος 1980, τόμ. 55, Αθήναι 1981, σελ. 261-289. Τοῦ αὐτοῦ, Ή σωτηρία τών εκτός τής Έκκλησίας ανθρωπῶν τοῦ Θεοῦ», *Πρακτικά τής Άκαδημίας Αθηνών*, έτος 1981, τόμ. 56, Αθήναι 1982, σελ. 391-434.

του Ἰουδαϊσμοῦ καί τοῦ Ἰσλάμ, προτιθέμενοι νά οἰκοδομήσωμεν ἔτι πλέον τάς προϋποθέσεις διαλόγου μετ' αὐτῶν ἐπὶ τῷ τέλει τῆς εἰρηνικῆς συννυπαρξέως ὅλων τῶν λαῶν ... Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀπορρίπτει τήν μισαλοδοξίαν καί καταδικάζει τόν θρησκευτικόν φανατισμόν, ὅποθενδήποτε ἤθελον ἐκδηλωθῇ τοιαῦτα φαινόμενα»¹⁴. Καί τόν Ὀκτώβριο τοῦ 2008, τό «**Μήνυμα τῶν Προκαθημένων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν**» στή Συνάντησή τους στήν Κωνσταντινούπολη ἐπαναβεβαίωσε: «Τήν ἐπιθυμίαν ἡμῶν ὅπως, παρά τάς οἰασδήποτε δυσκολίας, συνεχίσωμεν τοὺς θεολογικοὺς διαλόγους μετὰ τῶν λοιπῶν Χριστιανῶν, ὡς καί τοὺς διαθρησκευτικοὺς διαλόγους, ἰδιαίτερος μετὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καί τοῦ Ἰσλάμ, δοθέντος ὅτι ὁ διάλογος ἀποτελεῖ τόν μόνον τρόπον ἐπιλύσεως τῶν μεταξύ τῶν ἀνθρώπων διαφορῶν, ἰδιαίτερος εἰς μίαν ἐποχήν, ὡς ἡ σημερινή, κατὰ τήν ὁποίαν αἱ παντοῖαι διαιρέσεις, περιλαμβανομένων καί ἐκείνων ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας, ἀπειλοῦν τήν εἰρήνην καί ἐνότητα τῶν ἀνθρώπων»¹⁵. **Γενικά, ἡ Ὁρθοδοξία ὑποστηρίζει τήν ἀρμονική συνύπαρξη τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων καί μειονοτήτων καθὼς καί τήν ἐλευθερία συνειδήσεως τοῦ κάθε ἀνθρώπου καί τοῦ κάθε λαοῦ.**

Ἰδιαίτερα στίς σχέσεις Χριστιανισμοῦ καί Ἰσλάμ, οἱ Ὁρθόδοξοι ἔχουμε μακραίωνες ἐμπειρίες, οὐσιαστικότερες ἀπὸ αὐτές τῶν Δυτικῶν. Ἀφενὸς βαθιά τραυματικές ἀπὸ τήν πίεσή του, ἀφετέρου ἐμπειρίες εἰρηνικῆς συμβιώσεως. Σήμερα, ἓνα σοβαρό πρόβλημα πού μπορεῖ νά ἀντιμετωπισθεῖ ἀπὸ κοινῶν μέ ἀνθρώπους ἄλλων θρησκευμάτων εἶναι ἡ προστασία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Τά οἰκολογικά ζητήματα, τά ὁποῖα βρίσκονται πλέον στό κέντρο τοῦ παγκοσμίου ἐνδιαφέροντος, ἀποτελοῦν εὐρὺ πεδίο δημιουργικοῦ διαθρησκευτικοῦ διαλόγου καί συνεργασίας.

14. «Μήνυμα ἀγάπης χωρὶς διακρίσεις στέλνουν οἱ προκαθήμενοι τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα», ἐφημ. *Καθημερινή* 8.1.2000. Ἐλευθεροτυπία 8.1.2000. Περ. Ἐκκλησία 85(2008), σελ. 758-759.

15. Περ. Ἐκκλησία 85(2008), σελ. 758-759.

Γενικότερα πιστεύω ότι ή ένδεδειγμένη Όρθόδοξη στάση στη σύγχρονη πολυθρησκειακή κοινωνία είναι τό μαρτυρικό-ιεραποστολικό φρόνημα. **«Καί ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἐν τε Ἱερουσαλήμ καί ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καί Σαμαρείᾳ καί ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» (Πράξ. 1:8).** «Ἐσχάτου», μέ ὅλες τίς ἔννοιες. Δίνουμε τή μαρτυρία τῆς πίστεώς μας, ὅπου ὁ Θεός ἀνοίγει μιὰ πόρτα: σέ περιβάλλοντα μή Όρθόδοξα, μή χριστιανικά, ἀδιάφορα ἢ ἀθεϊστικά -στήν Εὐρώπη, στήν Ἀφρική, σέ διεθνεῖς ἢ παγκόσμιους ὀργανισμούς. Χωρίς ἀπαίτηση νά γίνουν ὅπωςδῆποτε οἱ θέσεις μας ἀποδεκτές, χωρίς πνεῦμα προσηλυτισμοῦ, χωρίς ὑπεροψία, χωρίς ἀνησυχία ἢ φοβίες. Μέ σεβασμό στήν προσωπική ἐλευθερία τοῦ ἄλλου. **Τά ὑπόλοιπα τά κατευθύνει ὁ Θεός.** Αὐτή ή ἐσωτερική διάθεση μᾶς δίνει τή δυνατότητα νά ἐπικοινωνοῦμε ἄνετα προσφέροντας τήν Όρθόδοξη ἐμπειρία πρὸς κάθε κατεύθυνση· καί σ' αὐτούς πού ἔχουν ἄλλες θρησκευτικές ἢ κοσμοθεωριακές πεποιθήσεις. Ό,τι καί νά πιστεύουν ἢ νά μήν πιστεύουν, **δέν παύουν νά ἔχουν τήν ἀξία τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, τοῦ πλασμένου κατ' εἰκόνα Θεοῦ.**

4. Ἐντονο παρουσιάζεται σήμερα τό ἐνδιαφέρον τῶν πολιτῶν τῆς Εὐρώπης γιά τήν ἀνάπτυξη μιᾶς κοινωνίας δικαιοσύνης καί ἀλληλεγγύης. Στόν κοινωνικό τομέα, οἱ Όρθόδοξοι καλούμεθα, σέ συνεργασία μέ ὅλους τοὺς χριστιανούς τῆς Εὐρώπης, νά συμβάλουμε στη στήριξη καί ἐνδυνάμωση τῶν βασικῶν χριστιανικῶν ἀξιῶν πού διαμόρφωσαν θετικά τόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό: Ἀναφέρω ἀπλῶς μερικές: α) Τονισμό τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, ὡς θεμέλιο τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, β) Σεβασμό τῆς ἐλευθερίας τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ἀνεξαρτήτως καταγωγῆς, φύλου, παιδείας, θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, γ) Σημασία τοῦ γάμου καί τῆς οἰκογένειας, δ) Εὐθύνη τοῦ κάθε πολίτη γιά τήν πρόοδο τοῦ συνόλου.

Παρά τήν πρόοδο καί τίς πολλές ἐξελίξεις τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ὀρισμένες ροπές τοῦ ἀνθρώπου παραμένουν σταθερές στοὺς αἰῶνες: Ἡ πλεονεξία, ή βία, ή ἀλαζονεία, ή ὑποκρισία, ή

άπατη, ή αίσθηση μοναξιάς καί κενού. Ποιός θά μεταφέρει παλμό ζωής; Χρειάζεται πίστη καί ένθουσιασμός γιά τήν πορεία τής Εύρώπης, πίστη στόν άνθρωπο καί τό μέλλον του. **Κρυστάλλινη πηγή αὐτοῦ τοῦ εἶδους πίστεως εἶναι ή ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου.**

Ἡ μεγαλειώδης ὁμως συμβολή τής χριστιανικῆς πίστεως ὑπῆρξε -καί παραμένει εἰς τό διηνεκές- **ή ἀρχή τῆς ἀγάπης, μέ τό εὖρος, τό βάθος καί τό ὕψος πού δόθηκε στήν ἐννοιά της. Μέσα σ' αὐτήν, ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ὁ τονισμός τῆς συγγνώμης.** Ἡ δυνατότητα συγχωρήσεως ἐξουδετερώνει ἀντιθέσεις καί πολύμορφες ἔχθρες, γιά νά ὀδηγήσει στήν οὐσιαστική συμφιλίωση ἀτόμων καί λαῶν. Ἡ ἐμπνευση πού προσέφερε ή χριστιανική πίστη σέ ἑκατομμύρια ἀνθρώπους γιά τή βίωση τῆς συγχωρητικότητος καί τῆς ἀγάπης εἶναι ἱστορικά τεκμηριωμένη. **Χωρίς ἀγάπη, ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός χάνει τήν πνοή, τή δύναμη καί τήν ὁμορφιά του. Καί ή Ὁρθοδοξία ὀφείλει νά εἶναι μιά ἀστείρευτη πηγή ἀγάπης.**

5. Εἰδικότερα στή σύγχρονη θεολογική ἀναζήτηση, πολύ σημαντικός εἶναι ὁ *θεολογικός πλοῦτος τῆς πατερικῆς παραδόσεως τῆς Ὁρθοδοξίας*. Σέ κρίσιμη καμπή τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν ἀντιμετώπιζε κινδύνους, τόσο ἀπό τή μετωπική συνάντηση μέ τήν ἀρχαία ἑλληνική Φιλοσοφία ὅσο καί ἀπό τή στατική προσκόλλησι σέ μιά ἐξωτερική εὐσέβεια καί τυπολατρία, οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀγωνίσθηκαν ἐναντίον καί τῶν δύο αὐτῶν ἄκρων μέ διορατική σοφία καί μέ ἀγιοπνευματικό θάρρος. Πέτυχαν νά προχωρήσουν πέρα ἀπό διανοητικά διλήμματα σέ νέες τομές καί διατυπώσεις πού ἀξιοποιοῦσαν ὅ,τι καλύτερο εἶχε νά προσφέρει στήν πορεία τῆς ἀνθρωπότητος ή ἀρχαία ἑλληνική σκέψη, συναντώντας τό ἀποφασιστικό νέο τοῦ Εὐαγγελίου, τό ὅποιο ἀνοίγε νέους ὀρίζοντες στόν νοῦ, τήν καρδιά, τήν ὅλη ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ συνδυασμός τῆς ἐσωτερικῆς δυναμικῆς τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος μέ τόν ἀέναο προβληματισμό τῆς ἀναζητήσεως τῆς ἀνθρωπότητος γονιμοποιεῖ ἐκ

νέου σέ κάθε εποχή τή δημιουργική σκέψη πού ἔχει χαρίσει ὁ Θεός στόν ἄνθρωπο.

Ἡ πατερική θεολογία παραμένει ζωογόνος πηγή γιά τή θεολογία τοῦ σήμερα καί τοῦ αὐριο, ἡ ὁποία, ὅπως ὑπογράμμισε ὁ ρουμάνος θεολόγος π. Δημήτριος Στανιλοάε, “πρέπει νά εἶναι ἀνοικτή στή συνολική ἱστορική καί κοσμική πραγματικότητα, ἀλλά συγχρόνως πρέπει νά εἶναι πνευματική. Νά βοηθήσει ὅλους τοὺς χριστιανούς νά ἀποκτήσουν μιά νέα πνευματικότητα, ἀνάλογη καί πρὸς τίς παγκόσμιες διαστάσεις τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας καί πρὸς τὴν παγκόσμια ἀνθρώπινη κοινότητα”¹⁶.

6. Ἰδιαίτερα στό λεπτό θέμα τῶν σχέσεων χριστιανικῆς πίστεως καί θετικῶν ἐπιστημῶν, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει ἀποφύγει νά ἐπιζητεῖ νά κηδεμονεύσει τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐπιστημονικῆς προσπαθείας, νά σπεύδει νά λαμβάνει θέση γιά κάθε ἐμφανιζόμενο νέο ἐπιστημονικό ἐρώτημα. Γιά τὴν Ὁρθόδοξη συνείδηση ἡ ἐλευθερία τῆς ἔρευνας ἀποτελεῖ θεόσδοτο δῶρο στόν ἄνθρωπο. Εὐτυχῶς, στὴν Ἀνατολική παράδοση ἔχει ἀποφευχθεῖ κατὰ τό δυνατόν κάθε σύγκρουση μεταξύ ἐπιστήμης καί θεολογίας, λόγω τῆς διπλῆς μεθοδολογίας τῶν Ὁρθοδόξων Πατέρων, ἡ ὁποία θεμελιούται στὴν ὄντολογική διάκριση μεταξύ κτιστοῦ καί ἄκτιστου.

Συγχρόνως ὅμως μέ αὐτὴ τὴν κατάφαση, ἡ Ὁρθόδοξη χριστιανική σκέψη ἐπισημαίνει: πρῶτον, τοὺς κινδύνους πού κρύβονται πίσω ἀπὸ ὀρισμένα ἐπιστημονικά ἐπιτεύγματα· δεύτερον, τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως· καί τρίτον, τὴν ὕπαρξη μιᾶς ἄλλης “γνώσεως”. Ἡ τελευταία δέν ὑπάγεται ἄμεσα στό ἐπιστημονικό πεδίο, ἀποδεικνύεται ὅμως πολλαπλά ἀπαραίτητη γιά τὴν ὀρθή ὀριοθέτηση τῆς ἐλευθερίας καί τὴν ἀξιοποίηση τῶν καρπῶν τῆς ἐπιστήμης — μέ τὸν περιορισμό τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ, μέ τὸν τονισμό τῆς τελικῆς ἐνότητος ἀλήθειας, κάλλους καί ἀγάπης.

16. D. Staniloae, *Theology and the Church*, St. Vladimir's Seminary, Crestwood, New York 1980, σελ. 226.

7. Τέλος, ιδιαίτερη αξία στη σύγχρονη ευρωπαϊκή θρησκευτική αναζήτηση, έχει, κατά κοινή ομολογία, ή ένταση και τό εὔρος τοῦ λειτουργικοῦ βιώματος τῆς Ὁρθοδοξίας, καί τοῦ συχνά συνηρημένου ἀσκητικοῦ ἥθους. Σ' αὐτό τό τελευταῖο θά προσέθετα τήν **ἐπίμονη ἐορταστική ἀναφορά στήν Ἀνάσταση**. Ἐνωμένοι ὀργανικά μέ τόν Χριστό, ὁ ὁποῖος προσέλαβε καί λύτρωσε μέ τόν Σταυρό καί τήν Ἀνάστασή Του ὁλόκληρη τήν ἀνθρώπινη φύση, οἱ πιστοί καλοῦνται νά ἀγκαλιάσουν τούς πάντες καί τά πάντα, μέ ἐλπίδα, χωρίς φόβο. Μέ τέλεια ἀγάπη, ἡ ὁποία **“ἔξω βάλλει τόν φόβον”** (Α' Ἰω. 4:18). Γιά τήν Ὁρθόδοξη συνείδηση ἡ Ἐκκλησία δέν εἶναι μιὰ κλειστή ἐταιρεία σεσωσμένων, οἱ ὁποῖοι ἀπολαμβάνουν ἀποκλειστικά τά δῶρα τοῦ Θεοῦ καί διεκδικοῦν ἀνέσεις, προνόμια καί κοσμική ἐξουσία. Εἶναι ἡ εὐχαριστιακή κοινότητα τῶν πιστῶν, πού ζεῖ καί γιορτάζει τήν ἐμπειρία τῆς Ἀναστάσεως, τῆς νίκης πάνω στόν θάνατο. Καί μέ αὐτή τήν ἀλήθεια ζωογονεῖ καί μεταμορφώνει τή ζωή ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐν ἐλευθερία καί ἀγάπῃ.

Στίς ἀρχές τοῦ προηγούμενου αἰῶνος, ὁ Oswald Spengler¹⁷ ὑποστήριξε ὅτι ὑπάρχει μιὰ φυσική ἱστορική ἐξέλιξη τῶν μεγάλων πολιτισμῶν, γέννηση, ἀνάπτυξη, ἀνθοφορία, καρποφορία καί γήρανση, μέ κατάληξη τόν θάνατο. Ἡ ἀποψή του ἦταν ὅτι ὁ Δυτικός πολιτισμός ἔχει φθάσει στήν τελική αὐτή φάση. Ἀντίθετα πρὸς αὐτή τήν ἄποψη ὀρθώθηκαν πολλές φωνές, μεταξύ τῶν ὁποίων διακρίνεται ἡ θέση τοῦ **Arnold Toynbee**¹⁸. Ὁ τελευταῖος ἐπισημαίνει τή διαφορά μεταξύ ὑλικῆς καί τεχνολογικῆς προόδου ἀφ' ἑνός, καί τῆς γνησίας προόδου ἀφ' ἑτέρου, τήν ὁποία ὀνομάζει *spiritualisation* (“πνευματοποίηση”). Βλέπει τίς ρίζες τῆς κρίσεως τοῦ Δυτικοῦ κόσμου στήν ἀπομάκρυνση ἀπό τό θρησκευτικό βίωμα καί στήν υἱοθέτηση μιᾶς λατρείας τῆς τεχνολογίας, τοῦ ἔθνους, τῆς στρατοκρατίας. Καί ταυτίζει τήν κρίση μέ τήν ἐκκο-

17. *Der Untergang des Abendlandes*, 2 Τόμοι, 1η ἐκδ. Μόναχο 1918-22.

18. *A Study of History*, abridged ed., Oxford 1987.

σμίκευση. Ως θεραπευτική αγωγή θεωρείται ή επανενδυνάμωση του θρησκευτικού στοιχείου. Στην αντίληψη περί βιολογικής παρακμής αντιτάσσει τή βουλευτική θέση πού βασίζεται στο σφρίγος καί τή ζωτικότητα τών δημιουργικῶν μειονοτήτων καί τών διάκεκριμένων προσωπικοτήτων.

Μιά τέτοια δημιουργική «μειονότητα» καλούμεθα νά ἀποτελέσουμε καί μεῖς. Γιά νά ἀνταποκριθεῖ ὅμως στόν ἱστορικό ρόλο της ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί νά συμβάλει στήν πνευματική πορεία τῆς Εὐρώπης, θά χρειασθεῖ πρὶν ἀπὸ ὅλα νά εἶναι συνεπὴς στὸν μυστηριακό-σωτηριολογικό της χαρακτήρα. Νά παραμείνει αὐτό πού στήν οὐσία εἶναι: **Κιβωτός τῆς ἀλήθειας, τὴν ὁποία ἀπεκάλυψε ὁ Τριαδικός Θεός· φανέρωση τοῦ μυστηρίου τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.** Χῶρος ὅπου τελεσιουργεῖται ἡ μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὑπέρβαση τῆς ὑπαρξιακῆς του ἀγωνίας, ἡ ἔνωσή του μέ τὸν Θεό τῆς Ἀγάπης.

Αὐτὴ τὴν Ὁρθοδοξία ὀφείλουμε νά ἐκπροσωποῦμε στήν Εὐρώπη καί σέ ὁλόκληρη τὴν οἰκουμένη. Ἄς μὴν ἀνησυχῶμε διότι δέν ἀνήκουμε στήν πλειοψηφία. Τό ζητούμενο εἶναι νά γίνουμε ἓνας δημιουργικός πυρήνας πού θά βοηθήσει τὴν Εὐρώπη νά ἀνακαλύψει καί νά ἀναπτύξει τὰ καλύτερα στοιχεῖα τῆς κληρονομιάς της καί νά προχωρήσει σέ μία νέα πνευματικὴ ἀκμή.